

JUSTYNA SPRUTTA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Teologiczny

Wątki misyjne w nowożytnej ikonografii Świętego Franciszka Ksawerego (w wybranych dziełach sztuki)

Na polecenie Ignacego Loyoli Franciszek Ksawery wyruszył z Lizbony ku Indiom w kwietniu 1541 r. (szerzej o jego życiu: Stürmer; Schurhammer). Do Goa (na zachodzie Indii) dotarł po 13 miesiącach żeglugi. Jako misjonarz zaczął wprawdzie posługiwać na Wybrzeżu Malabarskim. Poza Indiami głosił Ewangelię m.in. w Indonezji i Japonii. Zamierzał także dotrzeć do Chin, ale planom przeszkodziła jego śmierć (1552) na położonej w pobliżu tego kraju wyspie Sancian. Trudności i sukcesy na polu misyjnym opisywał w listach (Ha Nguyen 21). W jednym z nich wspominał:

Na tych wyspach [Moro – J.S.] ochrzciłem wiele dzieci, które jeszcze nie były chrzczone. Przebywałem tam trzy miesiące i w tym czasie odwiedziłem wszystkie wioski chrześcijańskie. Doznałem od nich wiele pociechy, a oni ode mnie. Wyspy te są bardzo niebezpieczne z powodu wielu wojen, jakie toczą między sobą. To barbarzyński lud. Dają truciznę tym, których nienawidzą, i w ten sposób zabijają. Mówię wam o tym, abyście wiedzieli o obfitych pociechach duchowych, które można znaleźć na tych wyspach. Lepiej nazywać je Wyspami Nadziei w Bogu niż Wyspami Moro (cyt. za Echániz 71).

Listy Franciszka Ksawerego z misji ochoczo rozpowszechniano. Czytano je ponadto adeptom w jezuickich kolegiach, zachęcając do udania się za hiszpańskim jezuitą na misje na Daleki Wschód (Ha Nguyen 21-22). Misyjne sukcesy Franciszka Ksawerego wzbudzały radość i u samego Ignacego Loyoli, który w liście opatrzonym datą 31 stycznia 1552 r. (*Ep.* IV 128), ciesząc się z zainicjowania jezuickich misji w Japonii, pisał:

W tym roku nie otrzymaliśmy tu od ciebie żadnego listu, a z tego, co mi wiadomo, listy, które napisałeś z Japonii, zatrzymały się w Portugalii. Pomimo to bardzo się ucieszyłem w Panu, że dotarłeś w zdrowiu i że otworzyły się drzwi do głoszenia Ewangelii w tym regionie. Oby Ten, który je otworzył, zechciał sprawić, że tamtejsi ludzie porzucą niewiarę i wkroczą na drogę poznania Jezusa Chrystusa, naszego uzdrowiciela, i na drogę zbawienia swoich dusz (Ignacy z Loyoli, *Listy wybrane* 249).

List ten nie został odczytany przez Franciszka Ksawerego, gdyż jego adresat już nie żył. Nie wiedząc o jego śmierci, Ignacy Loyola zadowolony był również z planowanych misji w Chinach. Dał temu wyraz w liście z dnia 28 czerwca 1553 r. (*Ep.* V 148-151):

Dowiedziałem się o bramie, którą Bóg, nasz Pan, otworzył do głoszenia Ewangelii i nawrócenia ludzi w Japonii i Chinach dzięki twojej pracy apostołskiej. Wielkiej doznaję pociechy w Jego Boskim Majestacie, mając nadzieję, że poznanie [Boga – J.S.] i Jego chwała dzień w dzień będą się bardziej rozprzestrzeniać wśród ludzi, którzy z pomocą Bożą będą mogli utrwalić na wieki i dalej rozwijać to, co udało się przy Bożej pomocy uzyskać do tej pory (Ignacy z Loyoli, *Listy wybrane* 296).

Wtedy to postanowił wezwać Franciszka Ksawerego z Dalekiego Wschodu do Rzymu, wieńcząc tą decyzją jego misyjną, pozaeuropejską działalność.

Przed wyprawą

Poniekąd odpowiedzią Ignacego Loyoli na wystosowane przez króla Jana III Portugalskiego żądanie misjonarzy dla Wschodnich Indii było wysłanie Franciszka Ksawerego na misje. Zrazu Ignacy Loyola zamierzał posłać Szymona Rodrigueza i Mikołaja Bobadillę. Obaj jednak ku Indiom nie wyruszyli, drugi z powodu choroby. Ostatecznie miejsce M. Bobadilli „zajął” Franciszek Ksawery (Schurhammer 40).

Misyjną wyprawę Franciszka Ksawerego poprzedził proroczy sen. Anonimowy artysta zilustrował go na pochodzącym z początku XVIII w. fresku w prezbiterium jezuitskiego kościoła pw. św. Franciszka Ksawerego w Krasnymstawie. Malowidło (wykonane, podobnie jak pozostałe, przez bernardyna Adama Swacha¹; Prejs 170) przedstawia misjonarza z Hindusem na ramionach (o ciemnej karnacji i w pióropuszu), a po przeciwnej stronie Herkulesa dźwigającego kulę ziemską, stanowiącego, zdaniem Andrzeja Pleszczyńskiego, nieja-

---

¹ Adam Swach był ponoć uczniem Jerzego Sieminińskiego kontynuującego zwłaszcza tradycję siedemnastowiecznego iluzjonizmu w wydaniu Michelangela Palloniego.

ko analogię do wizji Franciszka Ksawerego niosącego Hindusa (Pleszczyński 79). Co więcej, A. Pleszczyński dostrzega w Herkulesie z Krasnegostawu prefigurację Jezusa Chrystusa, znaną już w tradycji wczesnochrześcijańskiej, sugerując paralełę między Zbawicielem a Franciszkiem Ksawerym (Pleszczyński 93; o malowidłach w Krasnymstawie także: por. Grzebień 47-48). Natomiast Joanna Wasilewska-Dobkowska widzi w tym epizodzie z biografii Franciszka Ksawerego uwypuklenie wagi jego misji: ciąży na nim odpowiedzialność za zbawienie pogan podźwigniętych przez niego ku Bogu (Wasilewska-Dobkowska 63). Proroczy sen o misji w Indiach stał się też tematem np. obrazu autorstwa Gerarda Seghersa i Jana Wildensa, dawniej przypisywanego Antonowi van Dyckowi, oraz obrazu Jakoba Potmy z bawarskiego kościoła jezuickiego w Mindelheim. Drugie z dzieł, datowane na 1694 r., ukazuje Franciszka Ksawerego z Hindusem na ramionach, zmierzającego za podążającym stromą ścieżką, niosącym baranka Dobrym Pasterzem (Wasilewska-Dobkowska 62-63). Na tym obrazie Franciszek Ksawery jawi się jako „dobry pasterz” pogan. Epizod, jakim był wspomniany sen, umieszczony został również w cyklu kanonizacyjnym z *Il Gesù* (Wasilewska-Dobkowska 62).

Cándido de Dalmases następująco pisze o śnie, który Franciszek Ksawery miał najprawdopodobniej w 1537 r. w Wenecji:

Otóż kiedy towarzysze przemierzali północne Włochy i gdy znajdowali się prawdopodobnie w Wenecji, Ksawery i Laynez spali w tym samym pokoju. Ksawery wielokrotnie budził swego towarzysza, będąc pod silnym wrażeniem tego, co mu się śniło i mówił: ‘O Jezu, jaki jestem słaby! Wiesz, śniło mi się, że niosę na ramionach jakiegoś Hindusa, który był tak ciężki, że nie mogłem go udźwignąć!’. Ojciec Doménech dodaje, że kiedy przebywał z Ksawerym w Bolonii, ten wyjął mu gorące pragnienie udania się do Indii (De Dalmases 192).

Przebywając w Bolonii (od października 1537 do kwietnia 1538), Franciszek Ksawery rozmawiał z Janem Hieronimem Doménechem o Indiach i pragnął, jako misjonarz, nawracać tamtejszych pogan (Osswald 273). Nie można pominąć też jeszcze jednego profetycznego snu. W 1537 r. w Rzymie Franciszek Ksawery ujrzał w nim krzyż zapowiadający jego misyjną działalność, stąd i on jest atrybutem tego świętego (Osswald 273). João de Lucena również sen o Hindusie „sytuuje” w Wiecznym Mieście, a przekazaną przez C. de Dalmasesa informację o Franciszku Ksawerym, który budził, poruszony snem, Diega Layneza (D. Laynez miał przedstawić tę sytuację Piotrowi Ribadeneirze), uważa za fikcję (Osswald 273).

Krasnostawski fresk ze sklepienia nawy ukazuje także posłanie Franciszka Ksawerego na misję: Ignacy Loyola udziela błogosławieństwa swemu wieloletniemu współtowarzyszowi (Pleszczyński 81). W XVIII w. i Talla de Jacinto

Vieira uczynił ten epizod tematem polichromowanego reliefu: w sakralnym wnętrzu, tuż przed ołtarzem, Ignacy Loyola wręcza klęczącemu Franciszkowi Ksaweremu sztandar (przypominający z wyglądu labarum) z monogramem IHS w laurowym wieńcu lub sztandarem i go błogosławi (Plazaola Artola 19).

O tym, jakim był misjonarzem Franciszek Ksawery, zaświadczył jezuita Bernard Japończyk, ochrzczony przez niego w 1549 r. Ten japoński chrześcijanin stał się także towarzyszem Franciszka Ksawerego. Udał się do Indii, następnie z listem polecającym od świętego, z dnia 8 kwietnia 1552 r., do Portugalii, a w Rzymie znalazł się 5 stycznia 1555 r. Tak o Bernardzie Japończyku pisze Ludwik Gonsalves da Cámara: „Był to człowiek szczególnie przykładowy, tak tam, jak i tutaj. Opowiadał on o ojcu Franciszku rzeczy bardzo budujące i dawał wybitne świadectwo o jego cnocie” (da Cámara 62).

Nauczanie i dysputa

Pochodzący z jezuickiego kolegium w San Torcuato anonimowy obraz z XVIII w. przedstawia nauczającego Franciszka Ksawerego, którego otaczają autochtoni w orientalnych strojach (Coloma 186-187). Analogiczną scenę ukazuje też np. relief z lat 1731-1733, autorstwa Johanna Albrechta Siegwitza lub Franza Josepha Mangoldta, z kaplicy pw. św. Franciszka Ksawerego we wrocławskim kościele akademickim (Kolbiarz i Wardzyński 295).

Natomiast dysputę z poganami obrazuje chociażby malowidło ścienne Domenica Pioli, pochodzące z 1668 r., z kościoła pw. św. św. Hieronima i Franciszka Ksawerego w Genui. Przedstawia ono Franciszka Ksawerego nawracającego *daimyó* Otomo Yoshishige z Bungo (Magnani 20). Ten sam epizod zdobi również centralną nawę krasnostawskiego kościoła. Freskowi towarzyszy napis, że do nawrócenia *daimyó* z Bungo przyczynił się dar Franciszka Ksawerego, jakim był obraz ukazujący Maryję jako Bogarodzicę (Pleszczyński 93). Obraz zachwyił *daimyó* i jego matkę, ponieważ cenili oni europejską sztukę, a także dostrzegli podobieństwo Maryi do bogini Kannon w jej opiekuńczej, macierzystej postaci² (Wasilewska-Dobkowska 79).

Pożądanе owoce owej dysputy ewokuje m.in. fresk z Krasnegostawu, mianowicie: pokonanie przez Franciszka Ksawerego części z 20 bonzów (mieli oni ponadto stracić zdolność wymowy) i nawrócenie pozostałych na chrześcijaństwo (Pleszczyński 93). Skuteczności nawracania pogan na wiarę chrześcijańską przez wspomnianego świętego dowodzi też krasnostawskie malowidło przedstawiające wypędzenie diabłów z wyobrażonych w pióropuszcach mieszkańców Azji (Pleszczyński 93).

---

² Temat ten pojawił się w sztuce prawdopodobnie później, mianowicie pod koniec XVII stulecia.

W licznych przedstawieniach Franciszek Ksawery przemawia na tle morza. Stojąc na wzniesieniu, trzyma w ręce krucyfiks, a otaczają go reprezentanci rozmaitych nacji. Mamy tutaj do czynienia z fizjonomiami: bliskowschodnią, azjatycką, afrykańską i europejską (Wasilewska-Dobkowska 56). W tym kontekście, lecz na rodzimym gruncie, nie brakuje aluzji do innych niż katolicyzm wyznań, z którymi on konkurował: ewangelizowani przez Franciszka Ksawerego hinduscy pogańscy stanowią wyraźną aluzję do wymagających nawrócenia miejscowych innowierców. Joanna Wasilewska-Dobkowska przypomina w tym miejscu o jezuickiej formule: „Tu są wasze Indie”, odnoszącej się do krain, w których katolicyzm nie dominował (Wasilewska-Dobkowska 60). Na polskim obszarze nauczającego Franciszka Ksawerego przedstawił m.in. Szymon Czechowicz około połowy XVIII w. (Wasilewska-Dobkowska 66).

Wracając do dysputy jako istotnego epizodu z misyjnej działalności Franciszka Ksawerego, zaznaczmy, że niektórzy japońscy dyskutanci, pogańscy kapłani lub mędrzy, znani są imiennie. Do ich grona należeli m.in. Ninxit – Ninshitsu (opat klasztoru w Kagoshimie) i Fucarandon (znany z dyskusji w Yamaguchi lub dysputy u władcy Bungo; Wasilewska-Dobkowska 73). Uczestniczący w dyspucie bonzowie–dyskutanci poszukiwali argumentów w swoich księgach i zwojach, co przedstawia m.in. fresk z Krasnegostawu (Wasilewska-Dobkowska 77). Triumf Franciszka Ksawerego w dyspucie był *de facto* triumfem nad pogaństwem, dlatego pojawiają się w ikonografii tego świętego pokonane przez niego pogańskie bożki.

Datowany na 1675 r. miedzioryt *Dysputa św. Franciszka Ksawerego z bonzami* Johanna Georga Waldreicha ukazuje otwartą na słowie *Μετεμψυχωσις* księgę, która przygniata figurkę przedstawiającą rogatego bożka. W pobliżu znajduje się Japończyk z wizerunkiem postaci o słonecznym obliczu, zasiadającej w wyrastających z tafli wody kwiatach lotosu, czyli z wizerunkiem bodhisattwy Awalokiteśwary. Na miedziorycie J.G. Waldreicha widnieje ponadto posąg koźlonogiego i rogatego bożka, wzorowany na wizerunkach Pana lub fauna, który otaczają bonzowie. Natomiast Johann Georg Heinsch ukazał na obrazie z praskiego Klementinum Franciszka Ksawerego triumfującego nad powalonym bałwanem (Wasilewska-Dobkowska 76).

W ikonografii Franciszka Ksawerego natkniemy się również na niszczenie idoli. Obraz ze świątyni w Grodnie, noszącej wezwanie tego świętego, przedstawia trzech chłopców w pióropuszkach, którzy, uradowani, znoszą i rozbijają złote posąжки bożków ukazanych jako diaboliczne, siedzące postacie z podwiniętymi nogami i złożonymi rękoma. Franciszek Ksawery miał przyuczać dzieci do niszczenia pogańskich wizerunków, co zresztą w epoce nowożytnej opisywano z aprobatą i podziwem (Wasilewska-Dobkowska 88).

Posługa sakramentalna

Franciszka Ksawerego ukazuje się najczęściej jako udzielającego chrztu poganom. Związany z jego kanonizacją obraz z Il Gesù przedstawiał chrzest trzech władców i tłumu pogan. Z korespondencji tego misjonarza wiemy, że był w stanie w jednym dniu ochrzcić całą wioskę, a ogrom przyjmujących sakrament pozbawiał go sił w ramionach, o czym pisał zresztą w liście z 1544 r. (por. Osswald 274). Udzielanie przez niego chrztu władcom obrazuje np. graficzna teza Michała Łosia z kościoła parafialnego w Niżankowicach (dawniej: Krasnopol) na Ukrainie³.

Wspomniana teza ukazuje chrzest Neachile. Ową władczynię kojarzono także z personifikacją Azji, dlatego Franciszek Ksawery był postrzegany jako chrzciciel tego kontynentu lub jeszcze inaczej, jako inicjator obecności na nim chrześcijaństwa. Franciszka Ksawerego, wyposażonego w akcesoria misyjnej działalności, czyli w muszlę, kapelusz i laskę, otaczają alegoryczne postacie (por. Marecki, Rotter 222)⁴. Jedna z nich, zwrócona ku niemu a wyobrażona z krzyżem, misą z wodą i w diademie, uosabia najprawdopodobniej chrzest, drugą jest nagi, osłonięty draperią młodzieniec z krzyżem i sercem, z których wyłaniają się promienie biegnące ku Franciszkowi Ksaweremu. Ponad trzecią alegorią, kobietą w obficie pofałdowanej szacie, unosi się Duch Święty mający postać gołębiczy, zza której wyłania się promień, padając na muszlę z wodą wylewaną na głowę Neachile. Znajduje się też tutaj pramatka Ewa z oplecionym przez węża jabłkiem w ręce, symbolem grzechu pierworodnego zmywanego przez sakrament chrztu (Dzik 317-318, 320-321). Chrzest Neachile widnieje również w kaplicy pw. św. Franciszka Ksawerego w kościele pw. św. św. Ambrożego i Andrzeja w Genui. Datowany na ok. 1650 r. obraz stanowi dekoracyjne rozwiązanie autorstwa Valeria Castella (Magnani 18). Jednakże nie zawsze Neachile podobna jest do Azjatki, np. Baccicio, malarz epoki baroku, przedstawił ją na obrazie przeznaczonym dla kościoła San Andrea na Kwirynale w sukni z biało-złotego brokatu dla rzymskiego kościoła i w złocistym płaszczu jako jasnowłosą i różanolicą kobietę⁵ (Wasilewska-Dobkowska 84).

Muszla w ręku Franciszka Ksawerego w scenie chrztu widoczna jest też chociażby na fresku z Krasnegostawu. Posługując się nią, hiszpański jezu-

³ Teza wydana została w dniu 24 maja 1745 r. przez kanclerza Academia Mariana jezuitów we Lwowie, Michała Piotrowskiego, na pamiątkę publicznej obrony dysertacji z teologii. Tezę wykonano w augsburskim warsztacie graficznym Johanna Andreasa Pfeffela (1674-1748).

⁴ W ikonografii Franciszka Ksawerego przymocowane do ubrania muszle symbolizują – wraz z laską – m.in. jego pracę misyjną w Azji, krab ewokuje odnalezienie krzyża, płomień są symbolem żarliwej miłości do ludzi (dla których Franciszek Ksawery pragnął zbawienia), gorejące serce oznacza miłość do Boga, a pochodnia – niesienie poganom światła wiary chrześcijańskiej.

⁵ Europeizacja np. azjatyckiej władczyni wiąże się z oswojeniem obcych, nieznanych wcześniej kulturowych fenomenów.

ita chrzci także wyzwolonego niewolnika na malowidle z lubelskiej katedry, czyli jezuickiego kościoła, ozdobionego polichromią ok. 1757 r. przez Józefa Meyera. Sakrament Eucharystii udzielany przez Franciszka Ksawerego obrazuje natomiast rzeźba z ołtarza sprowadzonego w 1674 r. do katedry pw. św. św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w Toruniu, w związku z popularyzacją (od połowy XVII w.) kultu tego świętego: Franciszek Ksawery udziela Komunii Świętej z kielicha, co miał czynić, klęcząc (Wasilewska-Dobkowska 90-91).

Cuda

Spośród nadnaturalnych zdarzeń współtworzących biografię Franciszka Ksawerego należy wymienić m.in. cud z krabem. Kiedy podróżując statkiem (w 1546 r. z wyspy Ambon na Seram), Franciszek Ksawery zanurzył krzyż w morzu, by uspokoić wzburzone wody, ten wysliznął się mu z rąk i wpadł w fale. Święty odzyskał krzyż poniekąd dzięki wyłowionemu przez marynarzy w sieci krabowi: skorupiak dzierżył go w szczypcach. Kraba „podającego” krzyż Franciszkowi Ksaweremu przedstawia m.in. obraz z ok. 1660 r. z Muzeum Narodowego w Poznaniu oraz fresk w kościele w Krasnymstawie. Co więcej, cud z krabem umieszczony został na chorągwi zdobiącej watykańską bazylikę pw. św. Piotra w dniu kanonizacji Franciszka Ksawerego (12 marca 1622; por. Wasilewska-Dobkowska 54)⁶.

Z cudów tego świętego warto też przywołać np. przemianę wody słonej w słodką dla pięciuset podróżnych oraz zarybienie jałowego morza u wybrzeży Japonii (Osswald 270; Pleszczyński 93; Wasilewska-Dobkowska 70). Oba wydarzenia ukazują m.in. krasnostawska i grodzieńska polichromia. Franciszek Ksawery miał także wyprosić u Boga uzdrowienie cierpiącej w położu, bliskiej śmierci kobiety (w 1542 r. w Kombuturze w Indiach), co przedstawia fresk w Krasnymstawie (Pleszczyński 95-96), a także niewidomego i kulawego mężczyzny (w 1549 r. w Japonii, w obecności kilku buddyistów; Osswald 271) oraz wskrzesić dwóch mężczyzn w czasie ich pogrzebu i dziecko, które utonęło w studni (Osswald 271). „Cud z Kombuturze” stał się tematem obrazu Petera Paula Rubensa (Osswald 271). Powstałe ok. 1619 r. dzieło, przeznaczone dla jezuickiego kościoła w Antwerpii, znane jest pod nazwą *Cud Franciszka Ksawerego*. Obraz przedstawia *de facto* kilka nadprzyrodzonych zdarzeń streszczających, zdaniem J. Wasilewskiej-Dobkowskiej, całą cudotwórczą działalność tego misjonarza (Wasilewska-Dobkowska 52).

⁶ *Theatrum canonizationis* w bazylice pw. św. Piotra zaprojektował Paolo Guidotti zwany Borghese.

Pochodzące z 1641 r. dzieło malarza Nicolausa Poussina ukazuje natomiast wskrzeszenie japońskiej dziewczynki w Kagoshimie (Wasilewska-Dobkowska 68-69), a miedziany grawerunek z 1630 r., autorstwa Jérôme'a Davida, obu świętych – Ignacego Loyolę i Franciszka Ksawerego – jako patronów

Ilustracja 1. P.P. Rubens, Cud św. Franciszka Ksawerego. Dostęp 4 lipca 2019. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e5/Peter_Paul_Rubens_-_The_miracles_of_St._Francis_Xavier_-_Google_Art_Project.jpg>

skutecznych w zarazie (ostatni z nich miał przepędzić epidemię z Goa; Pleszczyński 100; Osswald 272). Polichromia kościoła w Piotrkowie Trybunalskim z 1741 r., wykonana przez Andrzeja Ahorna, przedstawia Franciszka Ksawerego powstrzymującego zarazę (Wasilewska-Dobkowska 70). Przypuszczalnie też Franciszek Ksawery wypędził w Malakce (między 1549 a 1551) demona z mężczyzny (Osswald 271).

Sancian, przedproże misji w Chinach

Relief z wrocławskiego tonda, z lat 1731-1733, autorstwa Franza Josepha Mangoldta, ukazuje agonię Franciszka Ksawerego na wyspie Sancian (Kolbiarz i Wardzyński 301). Ostatnim chwilom tego świętego na ziemi towarzyszył, czuwając przy nim, Chińczyk Antonio. Następująco relacjonuje on odejście Franciszka Ksawerego do nieba:

tuż przed świtem, widząc, że umiera, włożyłem mu do ręki świecę. Z imieniem Jezus na wargach oddał ducha swemu Stwórcy i Panu z wielkim spokojem. Zmarł przed świtem w sobotę, 3 grudnia, na wyspie i w porcie Sancjan, w obcym, słomianym szałasie, po dziesięciu latach od przybycia w te rejony Indii (Echániz 81).

Do rozwoju ikonografii śmierci Franciszka Ksawerego przyczyniły się pochodzące z lat siedemdziesiątych XVII w. obrazy: Baccicia (z kościoła San Andrea na Kwirynale) i Carla Maratty (z kościoła Il Gesù). Pierwsze z dzieł ukazuje leżącego na słomie, z krucyfiksem w objęciach, osamotnionego świętego, w którego pobliżu znajduje się dzban i przykryta tkaniną Ewangelia. Umierającemu towarzyszą anielskie moce. Na obrazie C. Maratty Franciszek Ksawery kona nie tylko w otoczeniu aniołów, ale i ludzi; w gronie tych ostatnich przeważają Europejczycy tudzież widnieje autochton w pióropuszu. Zamiast na słomie, odchodzący do nieba misjonarz może spoczywać na surowej, plecionej macie, a w pobliżu mogą znajdować się: tykwa w miejscu dzbana oraz rozrzucone u stóp świętego barwne muszle i korale.

Do dzieła C. Maratty nawiązuje m.in. anonimowy, rodzimy obraz z XVIII w., ze Słomczyzna koło Piaseczna. Ukazuje on przy umierającym Franciszku Ksawerem ciemnoskórego mężczyznę, przepasanego pasiastą tkaniną, i drugiego, o ogolonej głowie, w momencie, gdy całuje dłoń świętego misjonarza (Wasilewska-Dobkowska 92). Ostatnie pożegnanie Franciszka Ksawerego unaocznia natomiast fresk z Krasnegostawu. Fryz z prezbiterium prezentuje pogrzeb świętego na wyspie Sancian: zmarłego chowają wyobrażeni w pióropuszach Chińczyk (Pleszczyński 95).

Ilustracja 2. Boccaccio, Śmierć św. Franciszka Ksawerego. Dostęp 4 lipca 2019. <<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/84/VisionStFrancisBoccacio.jpg>>

Apoteoza Franciszka Ksawerego

Tondo z apoteozą Franciszka Ksawerego zdobi m.in. kościół w Krasnymstawie. Lewa ręka świętego spoczywa na podtrzymywanej przez putto kuli, a prawa skierowana jest ku unoszącemu się orłowi. Jeszcze inne wyobrażone tutaj putta dzierżą okręt i gniazdo z płonącym ptakiem (Pleszczyński 79). Według Andrzeja Pleszczyńskiego oparcie przez Franciszka Ksawerego ręki na kuli ziemskiej ewokuje jego misyjną pracę, orzeł oznacza wniebowstą-

pienie lub uwolnienie od grzechów, okręt jest „narzędziem prac misyjnych”, a gniazdo z płonącym ptakiem to gniazdo z feniksem, mitycznym ptakiem symbolizującym Chrystusową ofiarę (Pleszczyński 93). Apoteoza widnieje też na fresku zdobiącym zakrystię, na którym Franciszkowi Ksaweremu towarzyszą personifikacje czterech znanych w XVIII w. kontynentów. Są nimi: Europa jako ukoronowana kobieta w płaszczu z gronostajów, Afryka jako czarnoskóra mężczyzna z maską z trąbą i głową słonia oraz z paciorkami na rękach, Azja jako postać o orientalnych rysach, w białym turbanie, obszernej szacie i z kadzielnicą w ręce tudzież Ameryka jako naga, jedynie z przepaską na biodrach i pióropuszem, postać z łukiem (Pleszczyński 80-81). W kaplicy pw. św. Franciszka Ksawerego we wspomnianym już kościele akademickim we Wrocławiu mamy do czynienia z personifikacjami dalekowschodnich nacji (ochrzczonych dzięki jezuickiej misji) w formie czterech dekoracyjnych herm (Kolbiarz i Wardzyński 294). Alegorie ludów lub narodów prezentuje również np. datowany na 1656 r. miedzioryt *Św. Franciszek Ksawery przed mapą Azji* Cornelisa Bloemerta (Wasilewska-Dobkowska 15)⁷, natomiast personifikacje ziem dopiero oczekujących na Ewangelię przedstawia dekoracja malarska świdnickiego kościoła pw. św. św. Stanisława i Waclawa. Fresk Jana Jerzego Etgenosa, zdobiący sklepienie pod chórem organowym, ukazuje apoteozę św. św. Ignacego Loyoli i Franciszka Ksawerego, którym towarzyszą, poza personifikacjami czterech kontynentów, m.in. aniołowie wskazujący na rozmieszczenie tych kontynentów na mapach (Karkocha 21).

W takim kontekście jako najbardziej reprezentatywne przedstawienie jawi się *Alegoria misji jezuickich* (vel: *Alegoria dzieła misyjnego jezuitów; Apoteoza św. Ignacego; Triumf św. Ignacego; Wejście św. Ignacego do nieba*) autorstwa Andrei del Pozzo. Pochodząca z lat 1691-1694, zdobi sklepienie rzymskiego kościoła pw. św. Ignacego. W centrum fresku widnieje Trójca Święta, od której ku unoszonemu przez anielskie moce Ignacemu Loyoli kieruje się promień rozszczepiony na cztery wiązki biegnące ku kobiecym personifikacjom Europy, Azji, Afryki i Ameryki, interpretowany jako boski ogień przekazywany przez Jezusa Chrystusa założycielowi Towarzystwa Jezusowego, aby ten skierował go przez jezuitów „ku wszystkim stronom świata”⁸ (Tomkiewicz 75-76; Knapiński 373; Wasilewska-Dobkowska 92). Następująco o tym promieniu pisze Janusz Królikowski:

Złocistymi promieniami światło emanuje ze źródła – jest nim Bóg Ojciec, któremu towarzyszy Duch Święty; przebija się przez chmury i obejmuje Jezusa Chry-

⁷ Według Jana Miela z Genui.

⁸ Ten monumentalny fresk stał się inspiracją m.in. dla dzieł Cosmasa Damiana Asama w Ingolstadt, Christopa Thomasa Schefflera w Dillingen i Johanna Michaela Rottmayra we Wrocławiu.

stusa trzymającego krzyż, by następnie rozlać się na cztery kontynenty, ożywiając stopniowo wszystkie krańce ziemi (Królikowski 81).

Wspomniane personifikacje czterech kontynentów zwracają się ku Ignacemu Loyoli, gdyż dzięki jezuickim misjom wyzwoliły się z herezji i idolatrii. Najbliżej tego świętego wyobrażony jest – z misyjnym krzyżem w lewej ręce – Franciszek Ksawery (Knapiński 373; Giorgi 160). Personifikację Japonii lub Kościoła japońskiego, z krzyżem i w monarszej szacie, ukazano natomiast, w związku z kanonizacją Franciszka Ksawerego, na obrazie z bazyliki pw. św. Piotra na Watykanie (Wasilewska-Dobkowska 54). Zdarza się też, że i same putta personifikują kontynenty. Dekoracja kaplicy pw. św. Franciszka Ksawerego w kościele w Jarosławiu przedstawia cztery ciemnoskóre putta o afrykańskich rysach, w drapowanych szatach, złotych opaskach z pióropuszcami, złotych bransoletach na ramionach i łydkach tudzież z kołczanami na plecach. Owe putta przypominają raczej Indian ze skodyfikowanej przez Cesarza Ripę alegorii Ameryki, chociaż ich „rynsztunek”: pióropusz, bransolety, kołczan z łukiem, zastosowany został także w wizerunkach Azji, na której obszarze działał Franciszek Ksawery jako misjonarz. Poza wspomnianymi puttami prezentującymi atrybuty tego świętego (krzyż, różaniec, laskę pielgrzymią, tykwę, misę chrzcielną, kropidło, stułę, księgę Ewangelii, płonąca świecę) widoczne są też tutaj dwie męskie personifikacje Ameryki i Azji (Wasilewska-Dobkowska 94-96). W krakowskim kościele pw. św. św. Piotra i Pawła, w osiemnastowiecznym ołtarzu Trójcy Świętej, wcześniej św. Franciszka Ksawerego, także widnieją personifikacje czterech kontynentów: Afryki (półnaga kobieta o wydatnych ustach, w diademie, złotych ozdobach i z papugą w ręce), Azji (kobieta o europejskich rysach, w sukni z gorsetem i welonie, z tarczą i słońcem) oraz męskie – Afryki i Ameryki (por. Wasilewska-Dobkowska 97). Owe personifikacje towarzyszą Franciszkowi Ksaweremu również na fresku autorstwa Franciszka Molitora, w kościele pw. św. Barbary w Krakowie, m.in. wraz z aniołami, mapami, przyrządami kartograficznymi i, naturalnie, z autochtonami w pióropuszcach. Europa wyobrażona jest w monarszych szatach, z królewskimi insygniami, słońcem, jako obejmująca szyję konia; Azja to młodzieniec w zwoju, z berłem, kadzielnicą i głową słońca; Afryka jest mężczyzną w pióropuszu, obszernej, długiej szacie, z berłem, bronią drzewcową i lwem, natomiast Amerykę uosabiają dwie postacie (wskazujące na „bliźniacze” Ameryki) opasane wspólną szarfą, w pióropuszu i z bransoletami, przy czym jedna postać jest naga, a druga okryta częściowo draperią (Wasilewska-Dobkowska 98-99). Sklepienie prezbiterium kościoła w Świętej Lipce zdobi kobieca personifikacja Azji, w barwnych szatach i z perłami we włosach, ale mająca europejskie rysy, której towarzyszy skośnooki chłopiec z kadzielnicą (Wasilewska-Dobkowska 98). Dopowiedzmy, że ikonografia czterech konty-

mentów uformowała się w drugiej połowie XVI w., a klasycznie skodyfikował ją Cesare Ripa (personifikacje Europy, Afryki, Ameryki i Azji według C. Ripy: Ripa 387, 389-391; por. Wasilewska-Dobkowska 102).

Wielkość Franciszka Ksawerego, którego litania zwie m.in. Apostołem Hindusów i Pochodnią oświecającą pogan (*Litania do Świętego Franciszka Ksawerego* 227-228), wspominali też literaci. Jeden z nich, Dominik Rudnicki, autor wiersza *Pieśń o św. Ksawierze Indyjskim Apostole*, mógł znać przełożone i rozpowszechniane od 1545 r. listy Franciszka Ksawerego (Prejs 170). To spod jego pióra wyszedł następujący wiersz:

Któż ci cny Ksawierze – równego dobierze? / W nawracaniu antypodów – podziemnych narodów? / Aż za oceany – płynąc w Indyany / Nawróciłeś niezliczony – lud podziemnej strony. / W samym świata kresie – dusz ludzkich magnesie, / O Ksawierze pełen święty – serc ludzkich przynęty, / W kraju ostatecznym – magnesem serdecznym / Wabem byłeś dusz potężnym – Apostołem mężnym (cyt. za: Prejs 171).

Ilustracja 3. A. Pozzo, Triumf św. Ignacego. Dostęp 4 lipca 2019. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/63/Triumph_St_Ignatius_Pozzo.jpg>

MISSION PLOTS IN THE MODERN ICONOGRAPHY OF SAINT FRANCIS XAVIER IN SELECTED ART WORKS

Summary

The iconography of Saint Francis Xavier abounds in mission themes. It includes literal and allegorical motives. Symbols are present in this iconography, but the narration prevails. In the mission iconography of Saint Francis Xavier are emphasized: the prophetic dream of a mission in India, teaching, disputing, administering the sacrament of baptism, miracles, the death of Saint Francis Xavier on the island Sancian and his apotheosis which is most often in the “company” of the personification of the continents or mission countries.

Keywords: Saint Francis Xavier; iconography; missions; East

Słowa kluczowe: Święty Franciszek Ksawery; ikonografia; misje; Wschód

BIBLIOGRAFIA

- Coloma, Miguel Ángel León. „Iconografía barroca de San Ignacio de Loyola y San Francisco Javier. Notas a una exposición.” *La huella de los Jesuitas en Granada. Del Colegio de San Pablo a la Facultad de Teología*. Red. Francisco Javier Martínez Medina, Granada: Facultad de Teología, 2014. 153-207.
- Dalmases, de Cándido. *Ignacy Loyola. Życie i dzieło*. Tłum. B. Steczek, A. Wolanin. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2002.
- Dzik, Janina. „Graficzne tezy z wizerunkami św. Ignacego Loyoli i św. Franciszka Ksawerego w Muzeum Archidiecezji Przemyskiej.” *Hereditas Monasteriorum* 6 (2015): 317-324.
- Echániz, Ignacio. *Męka i chwala. Żywa historia jezuitów*. Tłum. B. Steczek. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2014.
- Giorgi, Rosa. *Saints in Art*. Trans. T.M. Hartmann. Los Angeles: Getty Publications, 2003.
- Gonsalves da Cámara, Ludwik. *Memoriale, czyli diariusz o św. Ignacym Loyoli 1555*. Tłum. M. Bednarz. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2008.
- Grzebień, Ludwik. „Św. Franciszek Ksawery i jego kult.” *Studia Bobolanum* 1 (2007): 41-55.
- Karkocha, Małgorzata. „Sztuka potrydencka na Śląsku na przykładzie kościoła św. św. Stanisława i Wacława w Świdnicy. Założenia teoretyczne i praktyka artystyczna.” *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica* 83 (2008): 7-28.
- Knapiński, Ryszard. „Przyczynek do badań nad zbiorem grafik określanych jako *icones et miracula sanctorum Poloniae*.” *Twórcy i dzieła. Studia z dziejów kultury artystycznej*. Red. Małgorzata Kitowska-Lysiak, Lechosław Lameński, Irena Rolska-Boruch. Lublin: RW KUL, 2007. 371-381.
- Kolbierz, Artur. Wardzyński, Michał. „Sculpted Furnishings of the Jesuit Church and University in Wrocław. New Findings and Interpretations.” *Jesuits and Universities. Artistic and Ideological Aspects of Baroque Colleges of the Society of Jesus – Examples from Genoa and Wrocław*. Red. Giacomo Montanari, Arkadiusz Wojtyła, Małgorzata Wyrzykowska. Wrocław: Wydawnictwo UW, 2015. 277-311.
- Królowski, Janusz. *Widzialne słowo. Teologia w sztuce*. Tarnów: Biblos, 2009.

- „Litania do świętego Franciszka Ksawerego.” *113 litanii*. Oprac. Jerzy Lech Kontkowski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2015.
- Loyola, de Ignacy. *Listy wybrane*. Tłum. K. Jachimska-Małkiewicz, R. Skórka, S. Filipowicz. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2017.
- Magnani, Lauro. „The Jesuit Fathers in Genoa, Their Art and History: New Research and a Long Tradition of Studies.” *Jesuits and Universities. Artistic and Ideological Aspects of Baroque Colleges of the Society of Jesus – Examples from Genoa and Wrocław*. Red. Giacomo Montanari, Arkadiusz Wojtyła, Małgorzata Wyrzykowska. Wrocław: Wydawnictwo UW, 2015. 13-40.
- Marecki, Józef. Rotter, Lucyna. *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*. Kraków: Universitas, 2009.
- Nguyen Ha, Duc. *Polscy misjonarze na Dalekim Wschodzie w XVII-XVIII wieku*. Warszawa: Neriton, 2006.
- Osswald, Maria Cristina. „The iconography and cult of Francis Xavier, 1552-1640.” *Archivum Historicum Societatis Iesu*. Red. Thomas M. McCoog. Vol. LXXI (2002): 259-277.
- Plazaola Artola, Juan. *El Santuario de Loyola*. Barcelona: 1996.
- Pleszczyński, Andrzej. „Apostoł Nowego Świata – św. Franciszek Ksawery i Indianie. Kulturowe i historyczne konteksty wyobrażeń mieszkańców Indii i Dalekiego Wschodu przedstawionych na malowidłach dawnego kościoła jezuitów w Krasnymstawie.” *Rocznik Chełmski 2* (1996): 75-108.
- Prejs, Marek. *Egzotyzm w literaturze staropolskiej. Wybrane problemy*. Warszawa: Wydawnictwo UW, 1999.
- Ripa, Cesare. *Ikologia*. Tłum. Ireneusz Kania. Kraków: Universitas, 1998.
- Schurhammer, G. *Na morzach Wschodu. Święty Franciszek Ksawery, apostoł Indii 1506-1552*. Tłum. S. Cieślak. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1997.
- Stürmer, Ernst. *Człowiek z ognia. Misjonarze, którzy tworzyli historię. Franciszek Ksawery (Indie, Japonia)*. Tłum. Bożena Jeszka-Blechert. Warszawa: Wydawnictwo Księży Werbistów, 1987.
- Tomkiewicz, Władysław. *Piękno wielorakie. Sztuka baroku*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971.
- Wasilewska-Dobkowska, Joanna. *Pióropusze i turbany. Wizerunek mieszkańców Azji w sztuce jezuitów polskich XVII i XVIII wieku*. Warszawa: Neriton, 2006.

JUSTYNA SPRUTTA, dr, teolog, historyk sztuki, filolog. Absolwentka KUL, UKSW i UAM. Wykładowca na Wydziale Teologicznym UAM w Poznaniu. Współpracuje z portalami www.misyjne.pl i www.deon.pl oraz dwutygodnikiem diecezji kaliskiej „Opiekun”. Autorka ponad stu artykułów naukowych, w tym obcojęzycznych, oraz książki *Sztuka i wychowanie*. Obecnie przygotowuje książkę *Teatr i wychowanie*. Członkini Polskiego Instytutu Studiów nad Sztuką Świata i Pozańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

